

UOT 81.374

Sabir Əliyev

ADU

sabir.aliyev.1992@mail.ru

BƏDİİ TƏRCÜMƏDƏ ADEKVATLIQ PROBLEMİ (İngilis dilindən Azərbaycan dilinə olunmuş tərcümələr əsasında)

Açar sözlər: *bədii tərcümə, adekvatlıq, mahiyyət, fərqlər, bədii ədəbiyyat.*

Key words: *literary translation, adequacy, essence, differences, fiction.*

Ключевые слова: *художественный перевод, адекватность, сущность, различия, художественная литература.*

Dəqiqlik, uyğunluq və aydınlıq kimi anlayışlar həmişə tərcüməçiləri düşündürən məsələlər olmuşdur. Son illər tərcümə nəzəriyyəçiləri dəqiq və ya ekvivalent tərcümə anlayışından daha çox adekvat tərcümə anlayışının tədqiqinə diqqət edirlər. Bu da təbiidir. Dəqiq və ya ekvivalent tərcümənin həmişə mümkün olması sual yaradır. Mətnin mövzusunu (subject matter) və konteksti də nəzərə alıqda söyləmək olar ki, uyğunluq və ya adekvatlıq termini tərcümə prosesi üçün daha aktualdır [2, s.10]. Bu yanaşmanın tərəfdarı olan dilçilərdən biri V.N.Komissarov ekvivalentlik və adekvatlıq anlayışlarının bir-birindən fərqləndiyini bildirmişdir. Adekvatlığın daha geniş anlayış olduğunu vurğulamış və adekvat tərcüməyə daha yaxşı tərcümə kimi yanaşmışdır. Ekvivalent tərcüməni məxəz və hədəf mətnlərdə dil vahidlərinin eyniliyi kimi adlandırmışdır. Adekvat tərcüməni mütərcim tərəfindən orijinalın əsas məzmununun, məxəz dildəki təəssüratın tərcümə dilinə transformasiyası kimi qiymətləndirmişdir. Adekvatlıq bir növ nisbi uyğunluq kimi anlaşıla bilər. Adekvatlıq anlayışı mütərcimə məxəz və hədəf mətnlər arasında bir növ “kompromis” tapmağa imkan verir. Adekvatlıq tərcümə prosesidir, məxəz və hədəf mətnlər arasındakı uyğunluqdur. Orijinal ilə tərcümə variantı arasında uyğunluq dedikdə, mənanın üst-üstə düşməsi nəzərdə tutulur [10, s.92].

Bildiyimiz kimi, bir-birinin eyni olan iki dil yoxdur. Dillər müəyyən simvollarla verilən söz, cümlə və ya ifadələrin işlənmə yeri və kəsb etdikləri mənaları ilə bir-birindən fərqlənirlər. Buna görə də dillər arasında tam uyğunluq ola bilməz. Təbii olaraq, məxəz mətn ilə tərcümə mətninin bütün incəlikləri, dəqiqliyi eyni ola bilməz. Ümumi məzmun və orijinalın yaratdığı təsir hədəf mətndə də əksini tapa bilirsə, bunu adekvat tərcümə adlandırmaq olar. Təfərrüatlar, müəyyən xırdalıqlar tərcümə mətnində öz əksini tapmaya

da bilər. Lakin, bu, ümumi məzmunu, mənaya xələl gətirməməlidir. A.A.Smirnov tərcümə ilə bağlı yazdığı məqaləsində qeyd edirdi ki, “Müəllifin ifadə etmək istədiyi ideya, niyyət hədəf mətnində də əksini tapırsa bunun adekvat tərcümə olduğunu söyləmək olar” [5, s.126].

“Ekvivalentlik” termini XIX əsrin sonu – XX əsrin əvvəllərində yaranmışdır. Ekvivalentlik anlayışı ilk dəfə alman tərcüməşünasları K.Rays və Q.Vermer tərəfindən irəli sürülmüşdür. Bu anlayış tərcüməyə funksional yanaşma əsasında meydana gəlmişdir. XX əsrdən etibarən isə ekvivalentlik anlayışı tərcümə nəzəriyyəsində daha geniş şəkildə istifadə olunmağa başlanmışdır. Dövrünün ən görkəmli amerikalı tərcümə nəzəriyyəçilərindən biri olan, İncili latın dilindən ingilis dilinə tərcümə edən Eugene Nida ekvivalentliyin iki növünü qeyd etmişdir: formal və dinamik ekvivalentlik. Görkəmli alimin bildirdiyi kimi, formal ekvivalentlik orijinala yönümlüdür və məxəz dildəki sözlərin hədəf dildə forma və qrammatik cəhətdən uyğunluğunu tələb edir. Dinamik ekvivalentlik isə hədəf yönümlüdür və orijinalın oxşar təəssüratının tərcümə dilində yaradılmasını nəzərdə tutur [11, s.127]. Amerikalı dilçi, tərcüməşünas Eugene Nidanın ekvivalentlik anlayışı və növləri haqqında araşdırmalarının əsasında Amerika tərcüməşünaslarının ondan öncə apardıqları tədqiqatlar durur. Digər məşhur amerikalı dilçisi Corc Kasaqrande tərcüməşünaslığa “tam ekvivalentlik” anlayışını gətirmişdir. Tərcüməşünaslar bildirirlər ki, tam ekvivalentliyə nail olmaq üçün məxəz və hədəf dillər arasında bütün səviyyələrdə uyğunluq olmalıdır. Ekvivalentlik tərcümə prosesinin nəticəsidir. Ekvivalent tərcümə ekvivalentlərə əsaslanan, onlar əsasında yaranan tərcümədir. Bu isə heç də həmişə mümkün deyil. Dillərarasındakı struktur, fonetik, leksik, qrammatik, etno-kulturoloji və üslub fərqlərini nəzərə alıqda adekvat tərcümə daha optimal tərcümə hesab edilə bilər [9, s.48]. Burada əsas məqsəd hədəf dilin normalarına riayət etməklə məxəz mətnin məzmununa dəyişiklik etmədən onun tərcümə dilinə transformasiyasıdır. Adekvat tərcümə orijinaldakı ümumi mənanın, məzmunun hədəf dildə də oxşar təsir yaratmağı anlamına gəlir. Məxəz mətnində işlənen söz və ifadələrin kontekst daxilindəki mənalarına uyğun hədəf dildə münasib qarşılıqlarının tapılması hesab edilir. Tərcüməçi formal və semantik adekvatlıqdan yararlanmaqla tərcümədə şərhələrə, qeydlərə yer ayırmaqla orijinalın mahiyyətini, ruhunu hədəf dildə ifadə etmiş olur [8, s.78].

Bədii tərcümə sahəsi tərcümə nəzəriyyəsində ən çətin sahələrdən biri sayılır. Bədii əsəri tərcümə edən mütərcim qarşısında həmişə iki məsələ dayanır: müəllifin üslubunu, orijinalın dilini qoruyub saxlamaqla hədəf dilin normalarına uyğun tərcümə etmək. Bədii əsər öz estetik təsirinin, obrazlı-

lığının, bədii təsvir vasitələrinin zəngin olması ilə seçilir. Əsərdəki obrazlılığı, təhkiyə üslubunu çatdırmaq və optimal variantı tapmaq məqsədilə transformasiyanın müxtəlif növlərindən istifadə olunur. Müxtəlif mətnlərin tərcüməsində dillərin lüğət tərkibi fərqləndiyi halda və ya konkret kontekstə uyğun olmadıqda transformasiya növləri tərcümə vasitəsi kimi tətbiq olunur. Bədii ədəbiyyat nümunələrinin tərcüməsi mütərcimdən xüsusi peşəkarlıq tələb edir. Bədii əsərləri tərcümə etdikdə məxəz və hədəf mətnlər arasında adekvatlığa nail olmaq üçün tərcüməçi oxşar təəssürat prinsipinə əsaslanmalıdır. Əsərin orijinalı ilə tanış olan oxucu hansı hissələri yaşayırsa, tərcümə variantını oxuduqda da oxşar duyğular ilə qarşılaşmalıdır [1, s.97]. Metyu Arnold bildirdi ki, tərcümə, orijinal kimi, oxucuda eyni və ya ona yaxın bir təəssüratı yaratmalıdır. Noks qeyd edirdi ki, tərcümə variantı, orijinal kimi, maraqlı oxunmalıdır və oxucu ondan həzz almalıdır. Bir-birinin eyni olan iki dil olmadığından onların lüğət tərkibi və ifadə tərzini fərqlənir. Məxəz dildə olan ifadə, birləşmə və ya kultural termin hədəf dildə olmaya bilər. Orijinalın bütün xüsusiyyətlərini tərcümə dilinə çevirmək, tam uyğunluğa nail olmaq mümkün olmur. Lakin, mütərcim orijinaldakı mənanın və əsərin ruhunun adekvatını yarada bilər. Buna nail olmaq üçün tərcüməçi bədii əsərləri tərcümə edərkən yazıçının üslubuna, leksikasına, orijinaldakı obrazların nitqinə diqqət yetirməli və tərcümə variantında da həmin personajları və onların ifadə tərzini yaratmağa çalışmalıdır. Belə olduqda mütərcim hədəf dil oxucusunda orijinalın adekvat təəssüratını yarada bilər [11, s.128].

Amerikalı yazıçı Cek Londonun “The Call of the Wild” (Əcdadların harayı) əsəri ingilis dilindən Azərbaycan dilinə Seyran Şiriyev tərəfindən tərcümə edilmişdir. Mütərcim orijinaldan Azərbaycan dilinə tərcümə etdikdə adekvatlığa nail olmağa çalışmışdır. Əsərin mütərcim tərəfindən tərcümə edilmiş hissələrində məxəz və hədəf mətnlər arasında rast gəlinən adekvatlığa nəzər yetirək:

Buck did not read the newspapers, or **he would have known that trouble was brewing, not alone for himself**, but for every tidewater dog, strong of muscle and with warm, long hair, from Puget Sound to San Diego [6, s.5].

Bak qəzet oxumurdu. **Hardan biləydi ki, təkə onu yox**, Pyucet-Saunt körfəzindən San Diyeqoya qədər böyük ərazidə yaşayan güclü və uzun tüklü sahil itlərinin hamısını **müdhış bir təhlükə gözləyir** [3, s.13].

Tərcümə olunmuş bu hissədə ingilis dilindəki “brew” feli Azərbaycan dilinə “yetişmək”, “hazır olmaq”, “dəmləmək”, “təşkil etmək”, “düzəltmək” kimi hərfi mənalarda tərcümə edilməmişdir. Tərcüməçi məhz kontekstual mənadan çıxış edərək orijinaldakı mənanın hədəf dildəki adekvat qarşılığına müvəffəq olmuşdur. “He would have known that” ifadəsi də Azərbaycan di-

linə “hardan biləydi ki” şəklində kontekstual mənadan yararlanmaqla adekvat transformasiya edilmişdir.

Because men, groping in the Arctic darkness, had found a yellow metal, and because **steamship** and transportation companies **were booming the find, thousands of men were rushing into the Northland** [6, s.5].

Arktikanın qütb qaranlığında eşələnən adamlar orada sarı metal tapmış, **gəmi** və nəqliyyat kompaniyaları **bu tapıntı barədə aləmə car çəkmiş** və **minlərlə adam Şimala can atmağa başlamışdı** [3, s.13].

Qeyd olunan hissənin təhlilindən aydın olur ki, **because men, groping in the Arctic darkness** ifadəsi Azərbaycan dilinə **Arktikanın qütb qaranlığında eşələnən adamlar** kimi tərcümə edilmişdir. Halbuki mütərcim **Arktikanın qütb qaranlığında axtarış edən adamlar** kimi tərcümə edə bilirdi. Lakin, tərcüməçi ingilis dilindəki ifadənin hədəf dildəki adekvatından istifadə etmişdir. İngilis dilindəki dəniz paroxodu (steamship) ifadəsi konkret bir gəmi növüdür və digər gəmilərdən fərqli funksiyanı yerinə yetirir, tərcüməçi isə əsərdə ümumi məzmunundan çıxış edərək gəmi sözünü işlətməmişdir. Eyni zamanda, transportation companies **were booming the find** ifadəsi Azərbaycan dilinə nəqliyyat kompaniyaları **bu tapıntı barədə aləmə car çəkmiş, thousands of men were rushing into the Northland** ifadəsi isə hədəf dilə **minlərlə adam Şimala can atmağa başlamışdı** kimi tərcümə edilərək adekvat təsir yaradılmışdır.

The driver went about his work, and he called to Buck when he was ready to put him in his old place in front of Dave [6, s.23].

Kayur öz işi ilə **məşğul idi**. O, Bakı köhnə yerinə, Deyvin qabağında qoşmaq üçün çağırırdı [3, s.31].

Müəllif ifadə etmək istədiyi fikri mürəkkəb cümlə şəklində yazmış, mütərcim isə hədəf dilə tərcümədə həmin ideyanı iki sadə cümlə kimi tərcümə etmişdir. İngilis dilindəki “driver” sözünün qarşılığı Azərbaycan dilində “sürücü” sözdür, lakin bu, ümumi məna ifadə edir. Hansı nəqliyyat vasitəsini idarə edən şəxs olduğu bilinmir. Bu mənada mütərcim “kayur” sözünü işlətməklə bunun bir-birinə bağlanmış itlərdən ibarət qoşqunu idarə edən şəxsin (sürücünün) olduğu anlaşılır. Beləliklə, tərcüməçi hədəf dildə adekvat təsir yarada bilmişdir.

Dave and Sol-leks did not mind the change in leadership. **It was none of their business** [6, s.18].

Deyv və Solleks rəhbərlikdəki dəyişikliyə **qarşı çıxmırdı**. **Onların vəzifəsi işləməkdə** [3, s.26].

Mütərcim orijinaldakı “did not mind” (etiraz etmirdi) və “It was none of their business” (Onların işi deyildi) ifadələrini Azərbaycan dilinə müvafiq

olaraq “qarşı çıxmırdı” və “Onların vəzifəsi işləməkdə” kimi tərcümə etmişdi. Beləliklə, tərcüməçi ekvivalentliyə yox, adekvatlığa əsaslanmışdır.

Məşhur ingilis yazıçısı Culian Barnsın Buker mükafatına layiq görülmüş “The Sense of an Ending” (Aqibət duyğusu) əsəri tərcüməçi Seyfəddin Hüseynli tərəfindən Azərbaycan dilinə tərcümə edilmişdir. Orijinal ilə tərcümə variantı arasında rast gəlinən adekvatlığa nəzər yetirək:

bathwater **long gone cold** behind a locked door [7, s.10]

bağlı qapı onun da arxasında **çoxdan soyumuş** suyla dolu vanna [4, s.21]

This last isn't something I actually saw, **but what you end up remembering isn't always the same as what you have witnessed** [7, s.10]

Sözün açığı, sonuncunu mən özüm görməmişəm, **ancaq yadımızda yalnız gördüklərimiz qalmır ki...**[4, s.21]

Is there anything **more plausible** than a second hand? And yet it takes only the smallest pleasure or pain **to teach us time's malleability** [7, s.11]

Saniyə əqrəbindən **daha hökmlü** nəşə varmı? Ancaq ani bir sevinc, yaxud öləri bir kədər sayəsində **anlayırıq ki, əslində, zaman xeyli üzüyoladır** [4, s.22]

“Shall we start with you, Finn? Put simply, what would you say this poem is about?” **Adrian looked up from his desk.** “Eros and Thanatos, sir.” “Hmm. Go on.” [7, s.16]

Gəlin sizdən başlayaq, Finn. Bu əsərin məğzini sadə şəkildə necə açıqlayardınız? **Adrian baxışlarını partadan qaldırdı.** Eros və Tanatos, ser. Hmm...Sonra ...[4, s.27]

Tərcüməçi orijinalın məzmununun və ifadə tərzinin tərcümə variantında adekvatını yarada bilmişdir. Müəllifin özünəməxsus ifadə tərzinə baxmayaraq, mütərcim əsərdəki ruhu, ifadə tərzini Azərbaycan dilində oxucuya ötürə bilmişdir. Tərcüməçi cümlələrin birində orijinalın təsir gücünü uyğun şəkildə ifadə etmək və məxəz mətndəki adekvat təsiri yarada bilmək üçün transformasiyanın əlavə etmə üsulundan istifadə etmişdir. Halbuki, müəllif orijinalda belə ifadə (sözün açığı) işlətməmişdir. Tərcüməçi orijinaldakı cümlənin ümumi məzmunundan çıxış edərək tərcümə variantında əlavədən istifadə etmişdir.

Qeyd etmək lazımdır ki, adekvatlıq daha optimal tərcümə variantıdır. Hədəf dildə hər hansı bir ifadənin, birləşmənin ekvivalenti olmasa belə tərcüməçi həmişə adekvatlıqdan istifadə edə bilər. Adekvatlıq daha geniş anlayışdır. Müəllifin əsərdə ifadə etmək istədiyi mənanın, məzmunun, ideyanın adekvat transformasiyası mümkündür. Əsərlərdən seçilmiş hissələrin təhlilindən aydın olur ki, orijinaldan Azərbaycan dilinə tərcümə edərkən mütərcimlər məhz adekvat tərcüməyə üstünlük vermişlər. Nəticə etibarilə, transformasiya zamanı dillər arasında adekvatlığa nail olunmuşdur.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat

1. Abdullayeva F. Peşəkar tərcümənin əsasları. Bakı: "UniPrint," 2010.
2. Bayramov Q.H. Tərcümə sənəti. Bakı: "OKA Ofset" nəşriyyatı, 2008.
3. Cek London. Seçilmiş əsərləri. Bakı: "Öndər" nəşriyyatı, 2005.
4. Culian Barns. Aqibət duyğusu. Bakı: "TEAS Press," 2017.
5. Федоров А. В. Основы общей теории перевода. Москва: "Высшая Школа," 1983.
6. Jack London. The Call of the Wild. "Elegant Books". 1903, 85 p.
7. Julian Barnes. The Sense of an Ending. New York: "Random House," 2011
8. M.Baker. Routledge Encyclopedia of Translation Studies. London: "Routledge," 1998.
9. Newmark P. A textbook of translation. London: "Prentice Hall," 1988.
10. Швейцер А.Д. Теория перевода. Москва: "Наука" 1988.
11. Venuti Lawrence. The Translation Studies Reader. London: "Routledge," 2000.

SabirAliyev

Summary

Problem of Adequacy in Literary Translation (on the basis of translations from English into Azerbaijani)

The Article deals with the problem of adequacy in literary translation. It stresses the essence of adequacy in translation, discovers the differences between the adequacy and equivalence as well as displays the ways how to achieve adequacy on the basis of the instances of the translations from English into Azerbaijani. Besides, the article emphasizes the role of adequacy in translation of the fiction.

Сабир Алиев

Резюме

Проблема адекватности художественного перевода (на основе переводов с английского языка на азербайджанский)

В статье рассмотрена проблема адекватности художественного перевода. Акцентируется сущность адекватности перевода, раскрываются различия между адекватностью и эквивалентностью, а также показаны пути достижения адекватности на примерах переводов с английского языка на азербайджанский. Кроме того, в статье подчеркивается роль адекватности при переводе художественной литературы.

Rəyçi: prof. Q.Bayramov

Redaksiyaya daxil olub: 27.06.2020